

در این مقاله، مؤلفه‌های اساسی طرح درس مبتنی بر رویکرد ترکیبی فهرست می‌شود. برای اینکه فهرست کردن مؤلفه‌ها امکان‌پذیر شود، لازم است ضمن اشاره‌ای مقدماتی به رویکرد ترکیبی، تبیین شود که چارچوب طرح درس ترکیبی براساس ماهیت آن نمی‌تواند به صورت صلب، محتوای فرمال و از پیش تعیین‌شده محدودی را دربرگیرد که معلم آن را به صورت دستورالعملی ساده در کلاس اجرا کند. در این مقاله براساس تجربه‌ای که در ایجاد نرم‌افزار سما (سامانه مدیریت آموزشی مدرسه حکمت) صورت گرفته است، نشان داده می‌شود که لازم است طیف وسیعی از موضوعات، در قالبی که ما آن را

سازوکار آموزشی موضوع می‌نامیم تدوین شود و به عنوان کتاب‌خانه‌ای فعال و پویا (تا حد امکان به صورت الکترونیکی)، در دسترس معلم قرار گیرد. در صورت وجود این سازوکارها، طرح درس ترکیبی، سناریوی کلاس ترکیبی را به نحوی ارائه خواهد کرد که معلم براساس شرایط و خصوصیات واقعی کلاس درس در زمان اجرا، و فراهم شدن شرایط بحث در مورد هر یک از موضوعات، براساس سازوکار آموزشی موضوع، به آن وارد شود. براساس این تبیین، آنگاه فهرست مؤلفه‌های طرح درس ترکیبی، معنادار و قابل استفاده خواهد بود.

طرح درس ترکیبی

اردوان مجیدی / مدیر مدرسه حکمت شهرستان بابلسر

رویکرد ترکیبی

در رویکرد ترکیبی، دانش‌آموزان به جای یاد گرفتن موضوعات در کلاس‌های انتزاعی نظیر ریاضی، علوم و فارسی، آن‌ها را در شرایطی نزدیک‌تر به محیط واقعی یاد می‌گیرند. کلاس‌های ترکیبی به زندگی واقعی دانش‌آموزان نزدیک و به صورت مؤثری برای دانش‌آموز ملموس و قابل درک می‌شوند. حکایت و حکمت، کسب و کار، سیر و سفر، گردش علمی و باغبانی، نمونه‌هایی از موضوعات کلاس‌های ترکیبی هستند؛ در عین اینکه در تمام این کلاس‌ها، امکان پوشش طیفی از موضوعات انتزاعی ریاضیات، علوم و نظیر آن‌ها وجود دارد.

برای مثال، دانش‌آموزان در فعالیت‌های ملموس مثل باغبانی بسیاری از موضوعات دروس و کتاب‌های رسمی خود را یاد می‌گیرند. آن‌ها در محیط باغچه با مسئله ریاضی محاسبه مساحت مواجه می‌شوند. پس از درک مفهوم مساحت و کشف کردن چگونگی محاسبه آن تمرینات لازم را در کلاس و با کمک کتاب درسی مربوطه و سایر ابزارها و درس‌افزارها انجام می‌دهند. آن‌ها در باغچه با موضوع گیاهان آشنا می‌شوند و این موضوع را در کتاب‌های درسی، کتاب‌های علمی، فیلم‌های علمی و آموزشی و نیز آزمایشگاه مدرسه دنبال می‌کنند. آن‌ها در باغچه با موضوع خداوند و آفرینش مواجه می‌شوند و درباره آن بحث و مطالعه می‌کنند. ضمن کار در باغچه، خصوصیات فردی زیادی از جمله صبر، تلاش و وقت‌شناسی نیز به صورت ناخودآگاه ارتقا می‌یابند. همچنین، فضای باغچه و محیط آن برای ورود به حوزه ادبیات نیز مناسب است و دانش‌آموزان اشعار، حکایت‌ها و داستان‌های

مرتبط را مطالعه می‌کنند و در انشا به آن‌ها می‌پردازند. به نظر می‌رسد این امکان وجود داشته باشد که نیمی از کل مطالب موجود در تمام کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در فضای کلاس باغبانی قابل طرح و یادگیری باشند. ضمن آنکه این یادگیری تنها به یادگیری در محیط باغچه محدود نیست و دانش‌آموز از محیط باغچه برای ورود به موضوعات انتزاعی موجود در کتاب‌های درسی، به صورت ملموس و آگاهانه بهره می‌برد.

مشی رهیافتی و پویای درس ترکیبی

در رویکرد تجزیه‌ای برای هر جلسه مشخص از درس، موضوع کاملاً مشخصی تعریف شده است، و فعالیت‌ها و اهداف از پیش تعیین شده‌ای وجود دارند. رویکرد ترکیبی نیز اهداف مشخصی را در جلسات خود دنبال می‌کند. اما ماهیت رویکرد ترکیبی در تبیین فعالیت‌ها و برنامه از پیش تعیین شده جلسات آموزشی، مشی متفاوتی را دنبال می‌کند؛ هر چند الگوهای متفاوتی در تلفیق و ترکیب وجود دارند (خاوری، ۱۳۸۸، ش ۶)، اما در اغلب این الگوها این ماهیت و مشی متفاوت قابل برآزش و شناسایی است.

رویکرد ترکیبی، تطابق با واقعیت‌ها را نیازی مهم در نظر می‌گیرد و برقراری ارتباط ذهنی دانش‌آموز با موضوع مورد بحث و دریافت واقعی از ابعاد آن را یک اصل تلقی می‌کند. قطعاً در این تطابق و برقراری ارتباط، شرایط محیطی و خصوصیات زمانی، حالات روحی و روانی دانش‌آموز و مربی، و مجموعه

عوامل مؤثر در فضای آموزشی ایجاد شده در آن زمان و مکان، نقش تعیین کننده‌ای خواهد داشت. معلم درس ترکیبی، برای اینکه بین دانش آموز و موضوع جلسه ارتباط زنده و واقعی ایجاد کند، باید بتواند مؤلفه‌های شرایط محیطی واقعی زمان اجرا را شناسایی و فضای درس را متناسب با آن تنظیم کند. به همین دلیل، اصولاً درس ترکیبی نمی‌تواند فعالیتی محدود، قطعی و صلب را پیش روی معلم قرار دهد، و از او بخواهد فقط و فقط همان فعالیت قطعی را با صلابت اجرا کند. بر این اساس، در تعریف طرح درس ترکیبی، به جای تعریف فعالیت‌های مشخص، باید مجموعه‌ای از فعالیت‌ها فهرست شوند تا معلم بسته به شرایط بتواند فعالیت مناسبی را انتخاب و در کلاس انجام دهد.

از سوی دیگر، ترکیبی بودن و چند زمینه‌ای بودن مباحث، نیازمند این امکان در طرح درس است که حوزه‌های احتمالی که درصد ورود به مباحث آن‌ها زیاد است، شناسایی و فعالیت‌های آن‌ها تا حد امکان پیش‌بینی شوند. تعداد زیاد موضوعاتی که در یک موضوع ترکیبی امکان ورود به آن‌ها وجود دارد، باعث می‌شود طرح درس ترکیبی به جای سازماندهی به صورت یک دستورالعمل یک یا چند صفحه‌ای برای هر جلسه، به شکل مجموعه‌ای از خرده طرح درس‌ها که هر یک در حوزه موضوعی کاملاً مشخص شناسایی می‌شوند (و ما آن را سازوکار آموزشی موضوع می‌نامیم) تعریف شود. در طرح درس ترکیبی باید مجموعه‌ای از این سازوکارهای آموزشی موضوعات در دسترس معلم قرار گیرد و معلم از قبل با آن‌ها آشنا شود. هنگام اجرای درس ترکیبی، معلم براساس سناریوی از پیش تعیین شده خود و شرایط واقعی زمان اجرا، به حوزه هر یک از موضوعات وارد می‌شود و فعالیت‌های مربوط به آن را انجام می‌دهد.

مثلاً در گردش علمی در یک منطقه تالاب و آبگیر، فعالیت‌های متعددی در حوزه‌های علوم، ریاضیات، فارسی، هنر و نظیر آن‌ها تعریف می‌شود. دسته‌بندی انواع گیاهان، انواع جانوران، ساختمان خاک، سنگ‌ها، محاسبات حجم، اندازه‌گیری فاصله‌ها، ادبیات و اشعار مرتبط با آبگیر و برکه، طبیعت زیبای آبگیر و نظیر آن‌ها، تنها چند مثال اندک از طیف وسیع موضوعاتی هستند که می‌توان در این گردش علمی، به فراخور شرایط و وقایع حادث شده، سؤالات دانش آموزان، موجوداتی که با آن‌ها برخورد می‌شود و حتی مسائل سیاسی و اجتماعی روز، به آن‌ها وارد شد. درس ترکیبی زنده، زمانی در این گردش علمی به شکل مؤثر خود اتفاق می‌افتد که: اولاً پیش از جلسه، محدوده‌ای از موضوعات به عنوان هدف و نقطه تمرکز آن گردش علمی تعیین شده باشد (مثلاً جمع آوری گونه‌های گیاهی آبی). ثانیاً معلم آمادگی داشته باشد که به طیف وسیعی از موضوعات همسایه، براساس مسائل جدی واقع شده، وارد شود.

حال این مسئله پیش می‌آید که چنین آمادگی وسیعی، طرح درسی بسیار حجیم را می‌طلبد. این مسئله از یک منظر درست است، ما به طرح درسی حجیم و وسیع نیاز داریم، اما از منظر دیگر، با تفکیک موضوعات مستقل و اشتراک آن‌ها بین طرح درس‌های متفاوت، این مشکل حل می‌شود. آنچه که در سامانه و سازوکار طرح درس‌های ترکیبی به اجمال آن را معرفی خواهیم کرد.

مؤلفه‌های طرح درس ترکیبی در قالب سامانه و سازوکار طرح درس‌های ترکیبی

اولاً لازم است هر موضوع مورد پوشش (نظیر موضوع «حالت‌های ماده» در درس علوم) به صورت طرح درسی مستقل تعریف شود. ما این طرح درس مستقل مربوط به هر موضوع را سازوکار آموزشی آن موضوع می‌نامیم (مجیدی و درخشان، ۱۳۹۰). در سازوکار آموزشی هر موضوع، این اطلاعات باید تعریف شوند:

- اطلاعات عمومی موضوع؛
- جایگاه طرح موضوع در کتاب‌های درسی؛
- اهداف آموزشی موضوع؛
- معیارهای سنجش دستیابی به اهداف؛
- فعالیت‌های پیش‌بینی شده در یادگیری موضوع؛
- مثال‌هایی برای بیان؛
- ابزارها و لوازم؛
- منابع؛
- تمرین‌ها، تکالیف و پژوهش‌ها.

مجموعه سازوکارهای آموزشی موضوعات، باید به صورت کتابچه‌ها یا نرم‌افزار در دسترس معلم قرار داشته باشد و معلم نیز با مطالعه قبلی کل موضوعاتی که در دروس ترکیبی خود احتمالاً به نحوی با آن‌ها سروکار خواهد داشت، برای مواجه شدن با موضوع، حین برگزاری درس ترکیبی، آمادگی لازم را داشته باشد.

براساس پیش فرض دسترسی به سازوکارهای آموزشی موضوعات، طرح درس دروس ترکیبی با مؤلفه‌های زیر تعریف می‌شود (مثلاً در درس گردش علمی):

- اطلاعات عمومی طرح درس؛
- شرایط مکانی و زمانی عمومی ارائه درس؛
- شرایط عمومی مخاطبان؛
- شرایط عمومی ارائه‌کننده درس؛
- اطلاعات جلسات طرح درس (مثلاً گردش علمی بازدید از کارخانه صنایع چوب) شامل:
- اهداف عمومی جلسه (مثلاً آشنایی با ساختار و فرایند کار کارخانه)؛ سناریوی عمومی برای برگزاری جلسه ورود به بحث

معلم درس ترکیبی،
برای اینکه بین
دانش آموز و
موضوع جلسه
ارتباط زنده و واقعی
ایجاد کند، باید
بتواند مؤلفه‌های
شرایط محیطی
واقعی زمان اجرا را
شناسایی و فضای
درس را متناسب با
آن تنظیم کند

و دنبال کردن آن؛ فعالیت‌های عمومی جلسه (که مستقل از موضوعات در آن گردش علمی قابل انجام است. مثلاً کشیدن نقشه کارخانه و تأسیسات اصلی آن و نیز ترسیم نمودار فرایند تولید)؛ ابزارها و لوازم مورد نیاز (مثلاً کلاه ایمنی و ماسک در کارگاه رنگرزی)؛ فهرستی از موضوعاتی که احتمالاً در اجرای جلسه، در بحث به آن ورود پیدا می‌شود (همان موضوعات مورد بحث در سازوکارهای آموزشی موضوعات - مثلاً انواع چوب، ابزارآلات نجاری، محاسبه مساحت، محاسبه حجم، اندازه گیری و اوزان و جرم حجمی).

ساختار مطرح شده فوق براساس تجربه‌ای که در ایجاد نرم‌افزار سما (سامانه مدیریت آموزشی مدرسه حکمت) صورت گرفته است، به صورت عملیاتی نیز اجرا، بررسی و تحلیل شده است و در حال حاضر از طرح درس با ترکیب این مؤلفه‌ها، در مدرسه حکمت بابلسر، به صورت عملیاتی، استفاده می‌شود.

نتیجه‌گیری

درس ترکیبی ماهیتاً نوع خاصی از برنامه‌ریزی و طرح درس را می‌طلبد که در آن برای هر یک از موضوعات انتزاعی که در آن درس ترکیبی امکان و احتمال حضور دارند، سازوکاری برای آموزش به صورت مستقل تعریف شده است و براساس آن سناریوی مشخصی برای درس ترکیبی تعریف می‌شود. معلم با اشراف کامل به طرح درسی که قبلاً خود آن را تدوین یا بازبینی کرده و با نیازهای خود متناسب ساخته است و نیز اشراف و آگاهی از سازوکارهای آموزشی موضوعات مرتبط و محتمل، جلسه درس را اجرا می‌کند. برحسب شرایط واقعی زمان اجرا، معلم با ورود به هر یک از موضوعات، با اشرافی که به آن دارد، فعالیت‌های آموزشی مربوط را متناسب با شرایط انجام می‌دهد. در این میان، دسترسی الکترونیکی به فهرست مؤلفه‌های موضوع در کلاس درس توسط مربی، می‌تواند بسیار تعیین‌کننده و مؤثر باشد.

منابع

۱. مهرمحمدی، محمود. برنامه درسی: نظرها، رویکردها و چشم‌اندازها. انتشارات آستان قدس تهران. به‌نشر. ۱۳۸۱.
۲. یغموری، سعید و مجیدی، اردوان. تحلیل مشخصه‌ها و نیازمندی‌های برنامه درسی نخبه‌پرور برای پرورش بومی نخبگان و تعدیل مهاجرت نخبگان در پدیده جهانی شدن، هشتمین همایش انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، جهانی شدن و بومی ماندن برنامه درسی: چالش‌ها و فرصت‌ها، دانشگاه مازندران. آبان ۱۳۸۷.
۳. مجیدی، اردوان و درخشان، رضا. مستندات سیستم نرم‌افزاری سما مؤسسه مطالعات راهبردی فناوری اطلاعات، مدرسه حکمت. ۱۳۹۰.
۴. خاوری، سعیدعبدالله. رویکرد تلفیق، راهبردی برای برنامه درسی مدارس امروز. مجله مدارس کارآمد، شماره شش. ۱۳۸۸.